

Wouter Kusters (red.)

Trauma en waarheid

Als taal tekortschiet

ISVW
UITGEVERS

Wouter Kusters (red.)

Trauma en waarheid

Als taal tekortschiet

ISVW UITGEVERS

Inhoud

	Voorwoord	
	Trauma en waarheid	7
	WOUTER KUSTERS	
1	Oorlog als ontdekking van de waarheid	
	Reflecties door de lens van ‘morele verwonding’	17
	TINE MOLENDIJK	
2	Oorlog, vlucht en ouderschap	33
	HEND ELTANAMLY	
3	De waarheid van het klimaattrauma	51
	WOUTER KUSTERS	
4	Waarheidsmonsters	
	Over desubjectivering in trauma en catastrofale verandering	69
	MICHEL THYS	
5	Trauma en de verloren connectie met het zelf	89
	SIMONA KARBOUNIARIS	
6	Traumaherstel zonder methodisch houvast	99
	GREGORY BISTOEN	
7	Cervantes’ Quijote en de helm van Mambrino	
	Illusie, waarheid of trauma?	119
	BERRY VORSTENBOSCH	
	Over de auteurs	141

Voorwoord

Trauma en waarheid

WOUTER KUSTERS

Inleiding

Voor u ligt een boek over trauma en waarheid. Hierin proberen zeven auteurs iets zinnigs te zeggen over trauma, waarheid en het verband tussen deze twee. De auteurs komen van verschillende achtergronden en hebben verschillende perspectieven op de materie van dit boek. Toch vertonen de teksten een grote inhoudelijke samenhang en het gezamenlijke perspectief dat u in de teksten zult opmerken, komt niet enkel door de begrenzing van het thema, maar is mede gevormd door de samenwerking tussen de auteurs. Deze samenwerking vond plaats rond de bijeenkomst die werd georganiseerd door de Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW) en de Stichting Psychiatrie en Filosofie.

De ISVW organiseert al decennialang cursussen en bijeenkomsten op het fraaie landgoed in de bossen bij Leusden. Hoewel deze locatie zich op enige geestelijke én geografische afstand bevindt van het geroezemoes, de hectiek en de waan van de dag van het grotestadsleven, is ook zij niet gevrijwaard van de invloed van trauma's op het individuele en collectieve leven in Nederland in de twintigste en eenentwintigste eeuw. Oorlog en geweld, en hun doorwerking in trauma's en in de filosofie, zijn thema's voor bijeenkomsten aan de ISVW alsmede voor uitgaven van ISVW Uitgevers.

Naast de ISVW was het de Stichting Psychiatrie en Filosofie die meedacht met de voorbereiding van deze dag, en die de uitgave van

dit boek faciliteerde. De Stichting Psychiatrie en Filosofie is in de tweede helft van de twintigste eeuw opgericht door wijlen psychiater René van Helsdingen uit onvrede over het gebrek aan intellectuele reflectie en filosofie in de praktijk van de psychiatrie. De Stichting Psychiatrie en Filosofie probeert door het organiseren van de tweejaarlijkse Van Helsdingenprijsvraag en van dit soort bijeenkomsten het geestesleven op dit specifieke terrein nieuw leven in te blazen.

In dit boek geven de zeven auteurs, elk op eigen wijze, een omschrijving en duiding van het begrip trauma dat met name in de psychopathologie veel besproken wordt. Zij relateren dit aan het begrip waarheid, dat een centraal onderwerp van het filosofisch denken is. In de zeven teksten komen ‘trauma’ en ‘waarheid’ bij elkaar en is een centrale vraag: is trauma een verstoring van het goede ‘ware’ leven, of brengt trauma een waarheid aan het licht die dat goede, ware leven tot een illusie maakt? Aan de hand van korte besprekingen en verwijzingen naar de artikelen zal ik nu eerst deze vraag en de onderwerpen trauma en waarheid inleiden.

Trauma

Simona Karbouniaris begint haar artikel ‘Trauma en de verloren connectie met het zelf’ met: ‘Trauma is een veelbesproken onderwerp in onze moderne samenleving en lijkt een steeds populairdere term te worden.’ Op zichzelf is de groeiende populariteit van een psychopathologisch concept al voldoende aanleiding om dit vanuit de wijsbegeerte – vanuit de ISVW en de Stichting Psychiatrie en Filosofie – als onderwerp van beschouwing te nemen. Het lijkt dan ook geen toeval dat bij de inzendingen voor de Van Helsdingenprijsvraag de afgelopen jaren ook ettelijke teksten waren over trauma.

Dat ‘trauma’ tegenwoordig een populairdere term is, betekent nog niet dat ‘het’ meer voorkomt. Dat zou moeilijk aan te tonen zijn, temeer daar we geen eensluidende definitie hebben van wat ‘trauma’ is. In elk artikel wordt de term op een iets andere manier gebruikt en

heeft deze een andere lading en context. Natuurlijk heeft de lezer zelf ook al gedachten over wat trauma is, en door de teksten heen zal dan ook vanzelf duidelijk worden wat ermee bedoeld wordt. Ter introductie wil ik hier slechts één specifiek voorbeeld geven van een mogelijk traumatiserende situatie. Hend Eltanamly schrijft in de inleiding van haar artikel ‘Oorlog, vlucht en ouderschap’: ‘Helaas zijn ook op het moment dat ik dit schrijf ziekenhuizen, gebedshuizen en scholen de tragische brandpunten van conflicten. Dorpen worden gebombardeerd.’ In die context interviewt Iva Venneman voor *de Volkskrant* van 15 januari 2024 de Nederlandse fysiotherapeut Guido Versloot, die voor het Rode Kruis werkt in Gaza. Versloot zegt in dit interview:

Als je zoveel pijn hebt, wil je niet bewegen. We krijgen hier vooral kinderen, omdat die het vaakst overleven als een gebouw instort. Maar die kleintjes begrijpen niet wat er aan de hand is. Ik heb nu een kind van 3, dat helemaal verbrand is en maar blijft schreeuwen: ‘Ik heb pijn, waar is mijn vader?’ En ja, die is er niet meer.

Bij welke betrokkenen in deze situatie, en op welke manier, er sprake zou kunnen zijn van traumatisering, wat waarheid hierbij is en hoe ermee zou kunnen worden omgegaan, dat zijn allemaal vragen die in de teksten hierna aan bod komen. In de eerste twee bijdragen, van Tine Molendijk en Hend Eltanamly, ligt de focus ook op dergelijke oorlogssituaties. In het openingsartikel van Tine Molendijk staan de militairen centraal die terugkeren van de oorlog en die wat zij hebben meegemaakt niet kunnen plaatsen, noch vergeten. Eltanamly heeft onderzoek gedaan naar burgers die zichzelf opeens geconfronteerd zien met oorlog en vervolgens vluchten. Ze onderzocht de factoren die het welzijn van vluchtelingen – en met name dat van hun kinderen – bevorderden. Hierbij ging het haar niet enkel om de klassieke traumatiserende factoren op de plaats van de oorlog zelf, maar vooral

ook om de welzijnsbevorderende factoren later, onderweg, op de vlucht, en in de nieuwe verblijfplaatsen. De relatief grote bijdrage van oorlogstrauma's in dit boek weerspiegelt de huidige situatie in en buiten Nederland. Oorlogen zijn een bron van eindeloze trauma's, waarvan de gevolgen zich ver door tijd en ruimte voortzetten. De feitelijke behandeling van trauma's en het wetenschappelijke onderzoek ernaar loopt ook in de pas met de geschiedenis van oorlogen. Vanaf de Eerste Wereldoorlog met zijn shellshock tot aan de Vietnamoorlog met zijn PTSS en de huidige oorlogen in het Midden-Oosten en elders worden de discussies en gedachten, in zowel de psychopathologie van trauma als van de filosofie in het algemeen, gevoed door de ervaringen van hen die, direct of indirect, door het geweld geraakt werden. Deze geschiedenis komt ook ter sprake in het artikel van Gregory Bistoën, 'Traumaherstel zonder methodisch houvast'.

Waarheid

Bij de term 'waarheid' in de context van trauma denkt men misschien allereerst aan de veelbesproken vraag of herinneringen die boven kunnen komen tijdens traumatherapie 'waarheid' bevatten. Verwijzen deze naar echte gebeurtenissen, en kunnen eventuele 'daders' van wie de daden tijdens de traumatherapie aan het licht kwamen, worden bevraagd, aangeklaagd, verantwoordelijk gesteld? In sommige situaties zijn dit inderdaad relevante vragen, maar in de artikelen in dit boek liggen de zaken wat genuanceerder en krijgt de vraag naar 'de waarheid van het trauma' een breder antwoord. Dit is duidelijk in het artikel 'Oorlog als ontdekking van de waarheid: reflecties door de lens van "morele verwonding"', van Tine Molendijk. Waar het bij slachtoffers van kindermisbruik voor de hand ligt om van een dader-slachtoffer-schema gebruik te maken om het trauma te duiden, is dat bij oorlogsveteranen minder het geval. Molendijk laat zien hoe het juist de

versimpelende sjablonen zijn van dader-slachtoffer, maar ook die van bijvoorbeeld held-lafaard, en zelfs die van oorlog versus vrede, die de oorlogsveteraan in zijn of haar problemen kunnen vastzetten. Deze sjablonen spelen op het niveau van de samenleving, in de media en de sociale omgeving van de veteranen, maar ook in de zelfreflectie en de narratieve vermogens van de betrokkenen. De ontdekking van waarheid in en vanuit het trauma is dan ook niet enkel een vaststelling van wat er precies gebeurde, maar gaat ook vooral om vragen over goed en kwaad, moraal, schuld en schaamte, en over de manier waarop alle betrokkenen hiermee omgaan. Uiteindelijk gaat het ook om de eeuwenoude filosofische én menselijke vraag naar wat de mens is, gegeven zijn vermogen tot onmenselijkheid – een paradox waar ook Michel Thys aan refereert. Molendijk schrijft: ‘De epistemische transformatie [bij de doorleving van het trauma, W.K.] betekent dus ook een veranderd mensbeeld. Het gaat om het nieuwe besef: alleen ménsen zijn in staat tot onmenselijkheid – we zouden een leeuw die een buffelkalf doodt niet onmenselijk noemen. En dat is precies waarom de confrontatie met onmenselijke daden, inclusief onze eigen onmenselijkheid, zo beschadigend kan zijn, en tegelijkertijd tot nieuw inzicht kan leiden.’

Wat waarheid betreft, gaat het hier om een niveau dat dat van de individuele traumaverwerking voorbijschiet en betrekking heeft op de fundamenteën van de mores en moraal van de samenleving. In mijn artikel, ‘De waarheid van het klimaattrauma’, speelt deze sociale en historische context ook een bepalende rol. Deze context is niet die van de concrete oorlog die zich tussen mensen afspeelt, maar eerder die van een abstracte ‘oorlog’: van de vernietiging van de natuur door de mens – inclusief de aantasting en bedreiging van zijn dragende en voedende ecologische omgeving. De traumatische effecten en geestelijke desoriëntaties die hierdoor ontstaan, worden in polariserende beschouwingen over politiek en maatschappij ook nogal eens in dader-slachtofferschema’s gevat, en ik betoog dat het verbijsterende, moreel verwondende effect nu juist ook de verwarring

betreft over de menselijke identiteit en waardigheid: wie zijn wij, wat willen we zijn, hoe kunnen we nog in de spiegel kijken, reflecteren, wanneer tot ons doordringt dat we als lid van een collectief verantwoordelijk zijn voor onze eigen ondergang?

Alle artikelen geven een schets van een bepaald aspect van de wereld en een bepaalde traumatiserende situatie daarbinnen. De auteurs verkennen de betekenissen en contouren van een trauma en geven richting en perspectief om vanuit de houdgreep van het trauma naar een beter, vrijer leven te streven, waarin het traumatiserende minder belastend en beperkend is. In deze processen gaat het eerder om de doorleving van een waarheid, een veranderde perceptie van de wereld, dan om de kennisgeving of representatie van nieuwe feiten.

Terwijl de eerste drie artikelen – die van Tine Molendijk, Hend Eltanamly en ondergetekende – beginnen vanuit een schets van de wereld als oorlog en mogelijke strijd, starten de volgende twee – die van Michel Thys en Simona Karbouniaris – bij een ander moment, vanuit een meer intrapsychisch perspectief: individuele gevallen van trauma worden onder de loep genomen en in hun therapeutische verwerking onderzocht. Vanuit een psychoanalytische denkwijze schetst Thys in zijn artikel ‘Waarheidsmonsters. Over desubjectivering in trauma en catastrofale verandering’ hoe een ondraaglijk gebeuren een schok teweeg kan brengen, die na-ijlt in zijn effecten en zich kan vastzetten in herhalingsdwang, waar men onder lijdt, maar waar men zich paradoxaal genoeg ook aan vastklampt: ‘Als ik over trauma spreek, gaat het over deze “traumatische schok” op het moment van de inbraak, waarbij het psychisch functioneren tijdelijk wegvalt. Op de traumatische schok volgen allerhande traumatische effecten ... die het psychisch functioneren ... kunnen blijven verstoren. ... De posttraumatische herhalingsdwang neemt de gedaante aan van een niet-intentionele en contra-intuïtieve gehechtheid of verknochtheid aan een nochtans vernietigend gebeuren.’ Karbouniaris en Thys denken en schrijven vanuit een verschillende visie op wat de mens is en

Bij trauma denken we aan een schokkende gebeurtenis die iemand in haar greep blijft houden. Een trauma laat zich niet onder woorden brengen, we kunnen er geen vat op krijgen. Maar als taal tekortschiet, hoe kunnen we dan met een trauma leren omgaan? Welke middelen hebben we om een trauma te verwerken? En wat moet er dan precies verwerkt worden, en door wie?

In *Trauma en waarheid* bieden zeven onderzoekers, denkers en ervaringsdeskundigen antwoorden op deze vragen. Dat doen ze allemaal vanuit hun eigen perspectief, want als het over trauma gaat is er niet zozeer één waarheid, maar moeten we eerder spreken van verschillende waarheden.

ISVWUITGEVERS

